

UDK 949.72 929 Radić Stjepan
Pregledni rad
Primljeno: 8. XII. 1995.

Knjiga Stjepana Radića o Bugarima

RUMJANA BOŽILOVA

Bugarska akademija znanosti, Sofija, Republika Bugarska

Knjiga Stjepana Radića *Obnovljena Bugarska* do današnjih je dana bila nepoznata Bugarima. Napisana je 1913. nakon svršetka balkanskih ratova, a tiskana je 1917. godine. Uzore i osnovne izvore za svoje djelo crpi iz ideologije Stambolijskog te objavljenih radova Balabanova i Cankova. Radić započinje razmatranjem o podrijetlu Bugara, a osobitu pozornost pridaje razdoblju pod turskom vlašću i borbi za oslobođenje. Put nacionalnog oslobođenja kod Bugara započinje prosvjetom i slobodom duha pa tako i autorova analiza i statistički podaci rasvjetljuju pitanje školstva. U isto je vrijeme zanemarena uloga bugarske inteligencije i njene presudne uloge a sve to u službi zadovoljavanja ideoloških stavova o cjelokupnom društvenom razvoju koje Radić ima pred sobom. Najvažnija njegova teza vezana je uz pravo naroda na samoodređenje i ostvarenje ideje o potrebi južnoslavenskog zajedničkog djelovanja i međusobnog razumijevanja. Uz sve to važno je naglasiti da Radićevo djelo plijeni svojom sveobuhvatnošću, oštromnim procjenama kao i dubokom simpatijom za bugarski narod te pokušajem da potakne Hrvate na zbližavanje i suradnju

U novoj hrvatskoj povijesti nema dinamičnije i svestranije ličnosti od autora knjige *Obnovljena Bugarska*.¹ Stjepan Radić je ideolog, organizator i vođa Hrvatske seljačke stranke, neumoran publicist i političar koji je predano radio na ostvarenju hrvatskih nacionalnih interesa. Autor je više od 3.250 naslova, raznovrsne i zanimljive tematike.² Njegovo stvaralaštvo uključuje literarne napise, političke kolumne i govore, ideološko-programska, filozofsko-estetička i pedagoška djela, ali i djela znanstvenoistraživačkog predznaka.

Obnovljena Bugarska, napisana 1913, a tiskana 1917, Bugarima dosad nepoznata knjiga Stjepana Radića, uvrštava se u djela koja su rezultat autorovih istraživačkih napora i stremljenja, a povezana su s njegovom političkom djelatnošću.

¹ Stjepan Radić, *Obnovljena Bugarska od 1878. do 1913.* (Zagreb, 1917.).

² Neovisno od hvale vrijednog truda istraživača književnog opusa i ostalog cjelokupnog stvaralaštva Stjepana Radića, ono i dalje čeka na svoju sustavnu obradu. Ukazane brojke ovdje ne odražavaju sva djela Stjepana Radića pisana i tiskana u inozemstvu, kao i nekoliko njegovih prijevoda.

Uz to, zaslužuju posebnu pozornost i zbog činjenice što je Stjepan Radić prvi hrvatski diplomirani politolog.³

Na prvi pogled začuđuje što unatoč svojoj solidnoj naobrazbi i želji za znanjem, unatoč svojem neospornom spisateljskom talentu, Stjepan Radić nije postao profesionalnim znanstvenikom-istraživačem, nego se potvrđuje kao publicist sa širokim i duboko utemeljenim znanstvenim interesima. To se može objasniti uvjetima u kojima je živio i stvarao. Unatoč velikoj energiji i upornosti, u istraživačkom gaje radu ometala kratkovidnost, a u jednom je razdoblju - od 1899, kada je diplomirao, pa sve do 1911, kada je otvorio vlastitu knjižaru koja će mu osigurati prihode - bio prisiljen uzdržavati svoju obitelj honorarima pisca-publicista. Stoga se nije mogao u miru posvetiti istraživačkoj djelatnosti nego je radi zarade bio prisiljen što više pisati i objavljivati. Uz to, politička mu je djelatnost oduzimala puno vremena i energije.

Stil pisanja političkog publicista Stjepana Radića je čisto zapadnjački i pod utjecajem europskog znanja i načina pisanja. Radić, osim što nadopunjuje vlastito znanje, prenosi spoznaje drugih iz Europe u Hrvatsku.⁴ Polazi mu za rukom preneti tuđe misli i napise, te ih ugraditi u svoja djela, ali pri tome ne prepisuje izvornike, nego se trudi analizirati ih i preosmisliti. Dobro je znao sve slavenske, a uz to i francuski, njemački, engleski, a nešto manje talijanski i mađarski jezik. U njegovim su radovima česti dugački citati iz stranih djela. Upravo ga taj način pisanja neumitno udaljava od pravoga znanstvenoistraživačkog rada i daje njegovim djelima popularistički predznak. No, izazivši svoj stav prema određenom problemu, Stjepan Radić pridonosi proširenju i produbljenju znanstvenih spoznaja Hrvata.

On se protivi pukom prenošenju misli u Hrvatsku. Njegov je cilj prelomiti europske spoznaje kroz prizmu gledanja hrvatskog političara i takvim ih približiti širokom krugu čitatelja. Taj napor tijesno povezuje autorovo političko djelovanje s tematikom njegovih popularnoznastvenih radova.

U svojim djelima Stjepan Radić razmatra problematiku teorije i povijesti države i prava (*Savremena ustavnost*), pitanja vezana uz društveno-političke i ekonomske međunarodne odnose (*Moderna kolonizacija i Slaveni, Savremena Evropa*). Kao dokazani slavenofil on pridaje posebnu pozornost pitanju odnosa Hrvata prema Europi i drugim slavenskim narodima, a isto tako i pitanju mjesta Hrvata među ostalim slavenskim narodima (*Slavenska politika u Habsburžkoj monarkiji, Savremena Hrvatska i Južni Slaveni*). Toj su tematici posvećene i njegove knjige *Češki narod na početku XX stoljeća* i *Obnovljena Bugarska od 1878. do 1913. godine*.

Na bavljenje prošlošću i sadašnjošću češkog naroda Radića su potaknuli subjektivni razlozi (dugogodišnji boravak u Pragu, mnoga osobna poznanstva, bliskost s idejama T. Masaryka, a najviše to, što je bio oženjen Čehinjom), dok je nje-

Stjepan Radić je završio Slobodno sveučilište u Parizu, smjer Političke znanosti i francusku književnost; diplomirao je 1899. godine.

⁴ Branka Boban, »Stjepan Radić - opus, utjecaji i dodiri«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 22 (Zagreb, 1989.) str. 160.

govo zanimanje za Bugare rezultat političkih pobuda. No, i prema Bugarima je Stjepan Radić od rana gajio osobne simpatije. Naslijedio je to od velikih prijatelja bugarskog naroda kao što su Josip Juraj Strossmaver i Franjo Rački, čija su mišljenja snažno utjecala na Radića i njegov pogled na svijet. S druge strane, te su simpatije povezane s tradicionalno dobrim osjećajima hrvatskog naroda prema Bugarima i utemeljene su u razumijevanju koje Hrvati imaju prema bugarskim nacionalnim težnjama. Radićevi osobni dojmovi rezultat su njegove osobne korespondencije s nekim bugarskim društvenim djelatnicima (St. S. Bobčev, prof. Ivan Sišmanov i dr.). Velik utjecaj na Radića ima osobnost i ideologija A. Stambolijskog. Svi se ti dojmovi skupljaju, talože i kristaliziraju za vrijeme putovanja Stjepana Radića po Bugarskoj 1911. godine.⁵

Stjepan Radić ostvaruje svoju nakanu da napiše knjigu o Bugarima nakon završetka balkanskih ratova, što nije slučajno. Poznato je kako stvaranje Balkanskog saveza i njegovi uspjesi tijekom balkanskog rata oduševljavaju hrvatsku javnost. Savezništvo Bugara, Srba i Crnogoraca te njihove pobjede, u Hrvatskoj se tumači kao realni početak južnoslavenskog jedinstva u borbi protiv osmanskog i habsburškog imperija. Takvo raspoloženje stvara nadu da će taj pobjedonosni rat ubrzati rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja.⁶ No izbijanje međusavezničkog rata Hrvatima donosi teško razočaranje. Razočaran je i Stjepan Radić jer smatra da takav rat teško škodi svim Slavenima, njihovim međusobnim odnosima i međusobnom sporazumijevanju, za što se on zalaže i jako želi. I dok je na početku tog rata Radić rezerviran prema »nerazumnoj i kratkovidnoj« politici bugarskog vodstva, na kraju rata on mijenja svoj stav. Okrivljujući Srbiju daje radila »i ludo i pokvareno« inscenirajući taj rat,⁷ on staje na stranu »sa svih strana pritisnute, ali nesavladive Bugarske«.⁸

Smatram kako je upravo ta politička situacija stvorila silnu simpatiju prema Bugarima, nadahnula Radića da ostvari svoju nakanu i napiše knjigu o Bugarskoj i Bugarima, koji su »nama Hrvatima, unatoč svemu tomu, što su nam od svih Slavena najdraži, još uvijek najnepoznatiji«.⁹

Razjasniti i popularizirati u hrvatskoj javnosti stradalničku i herojsku prošlost Bugara, upoznati Hrvate s dubokom unutarnjom snagom i izdržljivošću bugarskog naroda, s njegovim velikim rodoljubljem i stremljenjem prema slobodi i demokraciji, pobuditi u Hrvata želju za upoznavanjem s Bugarima kako bi se međusobno upoznali - to je zadaća knjige *Obnovljena Bugarska*. Ovom knjigom Stjepan Radić unosi nove spoznaje u Hrvatsku, što je i njegov cilj. Prije njega velike hrvatske političke ličnosti pisale su o Bugarima i bugarskoj povijesti (Ivan

⁵ Isto, str. 201.

⁶ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. (Zagreb, 1968.) str. 284-286.

⁷ Branka Boban, »Nova Evropa o Stjepanu Radiću«, *Radovi ZHP*, 24 (Zagreb, 1992.) str. 142.

⁸ Radić, n. dj, str 7.

⁹ Isto.

Kukuljević-Sakcinski, Eugen Kvaternik, Franjo Rački i dr.), ali nikome od njih cilj nije bio prikazati cjelokupnu prošlost i sadašnjost bugarskog naroda te stvoriti zbirnu sociopsihološku sliku o Bugarima. Tu je spoznaju Radić učinio dostupnom širokom krugu čitatelja objavljujući dijelove knjige u vremenu od srpnja 1917. pa sve do početka 1918. godine, na stranicama lista *Dom*, kojeg izdaje Hrvatska republikanska seljačka stranka, a 1917. godine izlazi iz tiska kompletna knjiga *Obnovljena Bugarska*.

Vjeran svom stvaralačkom načelu, da pisanju pristupa tek nakon detaljnog upoznavanja s problematikom, kada se osjeća solidno pripremljenim, i u knjizi *Obnovljena Bugarska* Radić pokazuje zavidnu obaviještenost o prošlosti i sadašnjosti bugarskog naroda. Dokazuje se to već i kroz strukture knjige. Nakon sažetog uvoda, koji kratko i istinito odgovara na pitanja o porijeklu Bugara i njihovu povijesnom razvoju sve do pada Bugarske pod tursko ropstvo, Radić usmjeruje pozornost na bitne probleme kao što su Bugarski preporod i njegovi vođe, borba za neovisnu Bugarsku crkvu, razvoj prosvjete i književnosti prije i nakon oslobođenja, povijest Sveučilišta, muzejska i bibliotečna aktivnost u Bugarskoj, Travanjski ustanak, prva bugarska izaslanstva u Europi godine 1876, stradanje bugarskog naroda kojim je skupo platio svoju slobodu, pokretačke snage i čimbenici u oslobođanju Bugarske. Zaključke iz svih 13 poglavlja Radić je sažeo u četrnaestom pod naslovom »Osvrt na dio prvi«. Autor je imao hvalevrijednu ideju da napiše i drugi dio knjige, koja bi obuhvaćala vremensko razdoblje od 1878. do 1913. godine. Događanja za vrijeme Prvoga svjetskog rata, stvaranje Kraljevine SHS i njegovo sudjelovanje u političkom životu te nove države spriječili su Radića da ostvari svoju zamisao.

U knjizi *Obnovljena Bugarska* Radić objašnjava prošlost i sadašnjost (1913. god.) Bugara koristeći se analizom njihovih sociopsiholoških značajki. Tako nastalu skupnu sliku karaktera autor proučava kroz povijesni tok razvoja i sagledava je sveobuhvatno. Radić prikazuje Bugare kao »narod blag, miran, strpljiv, radin i gostoljubiv (...) štedljiv i promišljen«,¹⁰ kao narod »željnim znanja i sposobnim za svaki napredak«. ¹¹ Stavljajući naglasak na razum i lojalnost Bugara, Stjepan Radić ustvrđuje kako su oni jako spretni i sposobni borci,¹² a kada zatreba (kao i u slučaju balkanskih ratova), oni se istaknu »ne samo zamjernim svojim junaštvom, nego i (...) spremom svoga častništva i svoga vojničkoga vodstva«.¹³

Opisani sociopsihološki lik Bugara ilustrira jedno od Radićevih ideoloških shvaćanja o osebujnom putu slavenstva i njegovoj intelektualnoj snazi.¹⁴ Po njegovu su mišljenju, upravo »Bugari (...) jak dokaz za kulturnu sposobnost Ariijaca uopće, a Slavena napose«.¹⁵ I stoga što su Slaveni podnijeli mnoga stradanja i

¹⁰ Isto, str. 15,155.

¹¹ Isto, str. 193.

¹² Isto.

¹³ Isto, str. 71.

¹⁴ Boban, »Nova Evropa«, str. 143.

¹⁵ Radić, n. dj., str. 9.

premda »su turske grozote u Bugarskoj bile neopisivo i neprispodobivo veće i stranije od svega onoga, stoje stiglo i pritislo (...) sve Hrvate«,¹⁶ ta činjenica mora biti shvaćena »kao opreka slika bugarskog napretka, što su ga Bugari u najtežim prilikama uz nadčovječni napor bili kadri postići i pod onakvom turskom vladavinom«.¹⁷

Po autoru, temelji takva napretka Bugarske nalaze se u njezinoj povijesnoj državotvornoj tradiciji zato stoje »Bugarska bila tako sretna, te je svoj život počela ne samo tjelesnim razmahom, nego i posve samostalnim duhovnim porivom«.¹⁸ Duhovni zanos Bugara i njihov napor za duhovnim održanjem, očuvali su naciju kroz stoljeća: »Jedino ova njihova kulturna starina osovila ih je na noge toliko, te ni za živu glavu ne htjedoše pod skrbništvo jačega svoga brata, Rusa, premda je taj postao njihovo osloboditelj«.¹⁹ Radić shvaća da napredak Bugara proizlazi iz njihova sociopsihološkog obilježja, koje je predodređeno okolnošću da su »Bugari (...) u istinu patili i stenjali pod tako teškim i okrutnim jarmom, kao nikada nijedan drugi narod na svijetu. (...) ovakvo ropstvo i takvo susjedstvo moralo je ostaviti jak trag u bugarskoj narodnoj duši«. I ne misli se na tragove u obliku stotinjak turcizama, »koje su jako iznakazile bugarski jezik«, nego je taj trag jasnije izražen u cjelokupnom bugarskom odnosu vidljivom u izreci »što dalje od Azije, što bliže k Evropi«.²⁰ Iz toga Radić zaključuje da upravo takovo rasuđivanje dovodi Bugare do svijesti o vlastitom nacionalnom položaju.²¹ Ta im svijest pomaže da ostanu duhovno cjelovitima, potiče ih da teže približavanju europskim vrijednostima, i to na način da »se Bugari oslobodiše najprije duhovno, knjigom, školom, a onda tjelesno, mačem i topom«.²² Veliki sljedbenik ideje o velikoj ulozi »narodne znanosti« i duhovnog načela u povijesnom razvoju, Radić je okarakterizirao Bugare kao »Narod (...) željan znanja«.²³ On je zapanjen njihovim umijećem da cijene udžbenike i da lijepo uređuju svoje škole. Oduševljava ga njihov moto da »zdrava i prava prosvjeta ne samo oplemenjuje, nego i obogaćuje; a plemenit i gospodarski samostalan čovjek ne može nikada biti ničiji rob«.²⁴

Autor smatra kako je upravo svenarodni napor za što više prosvjete i kulture oblikovao Bugare kao »narod s velikim kulturnim, gospodarskim i administrativnim sposobnostima«. Prema njegovim riječima, Bugari u mnogočemu kotiraju visoko - »u radu, znanosti, trgovini i u smislu za društveni rad«²⁵ - te imaju »vrlo

¹⁶ Isto, str. 204.

¹⁷ Isto str. 184.

¹⁸ Isto, str. 12.

¹⁹ Isto, str. 11.

²⁰ Isto, str. 91-93.

²¹ Isto, str. 42.

²² Isto, str. 17.

²³ Isto, str. 42. Boban, »Stjepan Radić«, str. 160.

²⁴ Radić, n. dj, str. 44.

²⁵ Isto, str. 184-190.

sposobnu inteligenciju koja mudro i uporno, a ako zatreba i odlučno upravlja svim društvenim djelatnostima«. ²⁶ Radića se dojmila uloga ženskog dijela inteligencije u Bugarskoj, koji je »uz potporu sveukupne muške inteligencije za naših dana postao vanredno jakom polugom općega narodnoga napretka«. ²⁷

Osim duhovnog načela u sociopsihologiji Bugara, Radić naglašava i ulogu povijesne sudbine za formiranje Bugara kao vrlo razumnima i jako praktičnima. ²⁸ Pitajući se »kako su Bugari dosegli do ta zdrava i praktična načela u svom društvenom razvoju«, autor ističe kako su prijeđeni povijesni put i pretrpljena stradanja naučili Bugare da »nijesu išli za onim, što im je bilo nemoguće«, a da teže ka realnim stvarima prema vlastitim mogućnostima. ²⁹ Taj »ozbiljni, praktični i napredni duh«, kojim se bugarski narod »odlikuje među svim slavenskim narodima«, ³⁰ Stjepan Radić pronalazi u tome, što oni »meću na prvo mjesto književnu prozu, a u njoj djela političko-socijalna, i političko-gospodarska«, a isto tako i u brizi »bugarskog zakonodavstva, da (...) dodje što više u susret praktičnim životnim potrebama«. ³¹

Po mišljenju Radića, praktičnost Bugara predodređuje to što su realisti. Kako kaže, makar su bodri i oduševljeni, Bugari nikad ne gube »svoga (...) prirodjenoga smisla za ono, stoje realno i provedivo«. ³² Opet zbog svog realizma Bugari su »bili politički zreli u potpunom smislu te riječi. (...) pa ipak, (...) su ostali skromni i razboriti«. ³³ Posjeduju korisnu osobinu: »neobičnu skromnost uza sve to, što su si svijesni svoje vrijednosti. Ta skromnost nije nipošto hinjena, nego je plod dvostrukoga uvjerenja. U jednu ruku to je plod jasne spoznaje, koliko sve toga Bugarima još nedostaje, a u drugu ruku to je posljedica dobroga poznavanja stranih prilika i stranih uredaba«. ³⁴

Realizam i praktičnost Bugara, po Radićevu mišljenju, prirodno se prelijevaju u još jednu njihovu značajku, aktualnu uvijek, a pogotovo danas - u vjersku i etničku toleranciju. »Medju svim (je) južnim Slavenima od Trsta do Soluna osnov svakomu vjerskomu čuvstvu vjera u jednoga živoga Boga, koji nije ni turski, ni židovski, ni kršćanski Bog, nego otac sviju ljudi (...) stoje samo po sebi jasan dokaz, da južni Slaveni svaku vjeru sude u prvom redu s njezine moralne strane, t.j. po tome, kako žive oni, koji tu vjeru ispovijedaju«, ³⁵ kaže Radić i dodaje: »Bugari (su)

²⁶ Isto, str. 77.

²⁷ Isto, str. 44.

²⁸ Isto, str. 72.

²⁹ Isto, str. 197.

³⁰ Isto, str. 31.

³¹ Isto, str. 199, 200.

³² Isto, str. 141.

³³ Isto, str. 166.

³⁴ Isto, str. 202.

³⁵ Isto, str. 192.

vrlo odani djedovskoj vjeri (...) ali u njih nema ni traga mržnje i prezira prema drugim vjeroispovijestima«. ³⁶

U kombinaciji s njihovim izuzetno razvijenim smislom za politiku nabrojene su karakteristike pomogle Bugarima da stvore »stabilne uvjete u svom društvenom životu«. ³⁷ Prema autorovu mišljenju, ta je njihova stabilnost ojačana prisutnošću Europe u njihovu društvenom životu: kroz stremljenje k europskoj kulturi i zato žele stvoriti demokratsko društvo po uzoru na Europu. Zaista aktualno! »Baš stoga, što Bugari ni o Evropi ni o Rusiji ne govore u vjetar, postala je i do danas ostala i Evropa i Rusija znatni i jaki elemenat njihovog javnog života«, a »poznavanje Evrope (je) malo po malo dovelo do sredjenih prilika u javnom životu, (...) stvorilo je čitav niz razvitih ličnosti, napose dobrih upravnika i političara, pa i pravih državnika«. ³⁸

Autor knjige izričito naglašava da patriotizam Bugarina nije ugrožen u želji da se uključi u europsku civilizaciju i demokratski društveni napredak. U želji da se bude što bliže Europi, »Svaki Bugarin, koji je ostavio svoju domovinu, smatra se u neku ruku bugarskim delegatom«, zato što »Bugari, bili gdje god mu je drago, svoj narod i domovinu djelotvorno ljube tako, da svakom zgodom prodonose za domovinske potrebe«. ³⁹ Neugasivi patriotizam Bugara osobina je, koja je omogućila njihov opstanak i obnovu vlastite države, spremni su žrtvovati sve »za svoju slobodu i za svoj napredak«. ⁴⁰ Zbog toga, usprkos svim stradanjima, »bugarski se puk nije htio poturčiti, a nije se htio ni pogrčiti. (...) Nije to (...) bio samo pasivni otpor nego i aktivno, djelotvorno uvjerenje, koje je i priproste Bugare dovelo (...) u strašni boj do uništenja«. ⁴¹ U toj se borbi - piše Radić - »našlo sela i gradova, još se našlo na stotine neustrašivih pučana, kojih sve te grozote nijesu poništile, nego naprotiv, koje su ih još više ogorčile i još ih jače utvrdile u njihovom uvjerenju, da pod turskom vladom nikad ne može biti ni pravide ni reda za kršćane uopće, a za Bugare napose. U tom nepokolebivom uvjerenju, a u živoj želji, da barem djeci svojoj pribave slobodu, metalo su eto bugarski seljaci svoje pečate na peticije, zbog kojih je svatko od njih mogao izgubiti svoj život u najgroznijim mukama«. ⁴²

Naglašavajući tu važnu značajku bugarskog naroda - njegovu požrtvovnost u svenarodnom stremljenju za slobodom i napretkom, Stjepan Radić smatra kako »je ta značajka Bugarina očuvala opstojnost i samobitnost nacije«. ⁴³ Neizostavni optimizam u karakteru bugarskog naroda glavni je čimbenik za očuvanje svega bugarskoga. Bugarin vjeruje u bolju budućnost, ta ga vjera potiče da bude »neumo-

³⁶ Isto, str. 193.

³⁷ Isto, str. 25.

³⁸ Isto, str. 202, 203.

³⁹ Isto, str. 14, 200.

⁴⁰ Isto, str. 205.

⁴¹ Isto, str. 170, 171.

⁴² Isto, str. 180, 181.

⁴³ Isto, str. 78.

ran u svom dobro promišljenom i aktivnom djelovanju za dobrobit domovine«. ⁴⁴ Pozdravljajući takvo rodoljubno djelovanje, Radić zaključuje kako je upravo takvo djelovanje »imalo (...) uvjeriti evropsku inteligenciju, da u Bugarima može imati novoga valjanoga saradnika u općem radu za napredak čovječanstva«, što je u današnje vrijeme posebno aktualno. ⁴⁵

Stjepan Radić vjeruje da je specifično obilježje u psihologiji bugarskog naroda, oblikovano i kaljeno životnom sudbinom, pomoglo da Bugari časno prijeđu svoj izuzetno težak povijesni put. U knjizi *Obnovljena Bugarska* taj je povijesni put prikazan skraćeno, ali sve u svemu dosta točno, a s razlogom autor usmjerava svoju pozornost na razdoblje pod turskim ropstvom i na borbu bugarskog naroda za oslobođenje. S dubokim i iskrenim suosjećanjem Radić opisuje svu nepodnošljivu muku tog ropstva u Bugarskoj, bijedu i nepravde koje su morali podnositi Bugari koji spadaju »među (...) najnesretnije slavenske narode«, ⁴⁶ koji su u teškoj muci očuvali svoj žilavi duh i dostojanstvo. Radić objašnjava čimbenike koji su poticali Bugare u borbi za slobodu: iskra upaljena od narodnih apostola (Paisiji, Sofroniji, Jutiji, Venelin, Rakovski, Karavelov), svenarodno zalaganje za duhovnim očuvanjem, rodoljubna djelatnost Ekzarhije i Carigradske bugarske općine, te narodni gnjev, koji graniči sa žrtvovanjem samoga sebe u ime slobode - žrtvovanje, koje je potreslo Europu i u potpunosti angažiralo Rusiju. Revolucionarno je djelovanje pripomoglo Bugarima u nastojanju da dobiju potporu velikih europskih država. Vlastito žrtvovanje Bugara rezultira njihovim oslobođenjem i obnavljanjem neovisne države Bugarske.

Hvalevrijedno je nastojanje Stjepana Radića da upozna svoje čitatelje ne samo s psihologijom i poviješću bugarskog naroda nego i s njegovim (do 1913. god.) dostignućima. Autor je rasvijetlio pitanje cjelokupnog školstva, bugarske književnosti i kulture. Potkrijepljenu mnogim statističkim podacima i komentarom, uspoređujući razvoj prosvjete u Hrvatskoj i Bugarskoj, stvara sliku presjeka muzejske i bibliotečne djelatnosti, književnosti i obrazovanju u Bugarskoj na početku XX. stoljeća, a ona ostavlja snažan dojam. Radića oduševljava demokratski ustroj i organizacija bugarskog školstva i kulture, koji jasno pokazuju »veliku njegovu unutrašnju vrijednost«. ⁴⁷ Popularizirajući njihov ustroj i način rada, autor ih prikazuje kao prespektivni model i poziva Hrvate da prihvate takav demokratski europski temelj i neke njegove strukture i forme, koje su smatra, prihvatljive i u hrvatskim uvjetima.

Nakon proučavanja knjige *Obnovljena Bugarska*, ipak se nameću neka pitanja: zašto je u njoj tako temeljito prikazan bugarski napor za prosvjećivanjem i duhovnim opstankom, a mjesto nisu našli mnogobrojne pobune i ustanci Bugara tijekom svih mračnih stoljeća ropstva; zašto u opisu rada Rakovskog nedostaje njegova revolucionarna i borbena ideologija, koja je i dovela do oružanog ustanka;

⁴⁴ Isto, str. 305.

⁴⁵ Isto, str. 184.

⁴⁶ Isto, str. 3.

⁴⁷ Isto, str. 50.

gdje je Karavelov-revolucionar i politički lider, a ne Karavelov-književnik; zbog čega u ovoj knjizi nisu ni spomenuti Levski, Botev i drugi, nacionalni heroji-revolucionari; gdje je opis mreže sazdanih komiteta bez kojih ne bi izbio Travanjski ustanak; zašto Stjepan Radić umanjuje ulogu bugarske inteligencije u nacionalnom pokretu za oslobođenje, a veliča ulogu seljaka?

Odgovor na sva ta pitanja je jedinstven - jer je Radićev pristup bugarskoj povijesti - selektivan. On prelama bugarsku prošlost kroz prizmu svjetonazora realidealista ili idealrealista (kako određuje Radić samoga seba), a da pri tome ne mijenja činjenice i pojave.⁴⁸ Proučivši literaturu, on zna mnogo o prošlosti i sadašnjosti bugarskog naroda. U odabiru za svoju knjigu Radić je izdvojio samo one događaje, razdoblja i ličnosti iz bugarske povijesti, koje potkrepljuju njegove ideološke stavove o društvenom razvoju. Ovom knjigom Radić potvrđuje svoju karakterističnu metodu istraživačkog rada i način pisanja.

I u ovo djelo Radić unosi mnoga razmišljanja i drugih autora koji su se bavili istom tematikom, što se vidi iz brojnih citata. Citirao je M. Balabanova,⁴⁹ Ivana Vazova i Lj. Karavelova. Često ti citati dobro ilustriraju neka autorova viđenja, a u njegov stil unose svježinu i autentičnost, osobito navođenje književnika Vazova i Karavelova. U drugim slučajevima (neki citati Balabanova) kao daje ipak riječ o nekom autoru stranom piscu. Ti su citati dugi i povremeno udaljavaju Radića od toka njegovih misli i osjećaja, utapaju ga u ritmu tuđeg rasuđivanja. U knjizi *Obnovljena Bugarska*, kao i u drugim njegovim istraživačkim djelima, Radić pokušava preosmisliti citirane odlomke. On analizira podatke u njima, uspješno ih komentira i daje vlastitu prosudbu i ocjenu različitih pojava i osobnosti u bugarskoj povijesti. On ocjenjuje Paisija, Sofronija i Rakovskog, ocjenjuje ulogu Travanjskog ustanka kao očajnički pokušaj Bugara za angažiranjem velikih europskih država u rješavanju bugarskoga nacionalnoga pitanja.

Već iz sadržaja knjige postaje jasno da je njezinu pisanju prethodilo proučavanje mnogih napisa i djela koja se tiču Bugara i Bugarske. Autor pokazuje poseban afinitet prema knjizi Balabanova *Stranice iz naše političke obnove* (1904. god.) i brošuri Balabanova i Cankova *Bugarska* (1878. god.). Za vrijeme rada na knjizi *Obnovljena Bugarska* Radić se oslanja gotovo potpuno na te dvije knjige, prenosi dugačke citate iz njih ili prepričava pojedine njihove dijelove (kao stoje u XI. poglavlju naslovljenom »Prvo bugarsko izaslanstvo kod velikih europskih sila«).

Napisane zanimljivo, knjiga Balabanova i brošura *Bugarska* sadržavaju opsežnu faktografsku gradnju, kojom pokazuju umjereno liberalne nazore svojih autora o razvoju bugarskoga nacionalnog pokreta za oslobođenje. Citirani autori preferiraju umjerenu taktiku djelovanja za dobivanje autonomije kao prvi korak prema postizanju nacionalne neovisnosti. Jasno je proslijeđen stav, podržavan od umjerenoliberalnoga krila bugarskog oslobodilačkog pokreta (kojem pripadaju Balabanov i Cankov), o potrebnoj pomoći Rusije i prosvijećene Europe za mirno

⁴⁸ Boban, »Stjepan Radić«, str. 155.

⁴⁹ Marko Balabanov (1837.-1921.). Politički i državni djelatnik, publicist, član bugarskog izaslanstva u Europi od 1876. god.

rješavanje bugarskoga nacionalnog pitanja. Raste svijest i o tomu kako je sve-narodno prosvjeđivanje i snaženje duhovnih snaga jamstvo društvenog uspona Bugara. Sada postaje jasno zbog čega su se knjiga i brošura toliko dopale Radiću - zbog njegova idejnog stava o društvenom razvoju. Kakvi su to stavovi koje Radić brani u knjizi *Obnovljena Bugarska?*

Na prvome mjestu on brani pravo svakog naroda na samoodređenje. O dan svom idealu za samostalnu i slobodnu hrvatsku državu (ideal naslijeđen od Ante Starčevića), odlučno i bez sustezanja Radić podržava prirodno pravo svakog naroda da ima svoju nezavisnu državu. Zbog toga je i borba bugarskog naroda za oslobođenje i obnovu neovisne bugarske države za Radića potpuno ispravna i pravedna odluka.⁵⁰ On daje visoku ocjenu toj borbi. Po njemu, ona je duboko osviještena, u stradanjima rođena potrebitost; on se divi Bugarima, koji su spremni skupo platiti svoje pravo na nacionalno samoodređenje, platiti najveću cijenu - životom. Radić daje za primjer njihov herojski povijesni put prema obnovi slobodne i demokratske države 1878. godine i pozdravlja sve uspjehe postignute do 1913. godine.

Knjigom *Obnovljena Bugarska* Radić štiti svoje stajalište koje je nadahnuto privrženosti južnoslavenstvu, što ga određuje kao dokazanog slavenofila. Čitavog svog života Radić radi na ostvarivanju ideje o potrebitosti južnoslavenskoga zajedničkog djelovanja i međusobnog razumijevanja među svim južnoslavenskim narodima (uključujući i Bugare), a tu je ideju već davno prihvatio od J. Križanića, Strossmavera i Račkog. Izvore Radićevajužnoslavenstva mogu se tražiti u njegovu viđenju kako su južnoslavenski narodi (koje on naziva plemenima) u etničkom smislu jedinstven narod s četirima nacionalnim individualnostima - Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari.⁵¹ Takav njegov stav objašnjava smisao u predgovoru knjige uporabljenih riječi, kao što su »naš narod«, »naša knjiga«, »narodno (nam) područje«, a u ovom slučaju su sinonim za južnoslavenske narode, njihovu književnost i njihov teritorij. Vođen idejom južnoslavenstva, Stjepan Radić ponovno apelira za razumijevanje i suradnju između Hrvata, Bugara, Srba i Slovenaca, te traži putove za njihovo uzajamno upoznavanje i zbližavanje. U biti cilj te knjige je da zbliži i dovede do međusobnog upoznavanja Hrvata i Bugara, te da Hrvati prihvate iskustvo Bugara i način rješavanja nekih društveno-političkih, kulturnih i gospodarskih zadaća. Vođen tom idejom, Radić ocjenjuje Balkanski savez i njegove pobjede kao uspješan pokušaj za postizanjem željenog razumijevanja i zajedničkog djelovanja među južnoslavenskim narodima. U svom predgovoru knjizi on žarko pozdravlja to razumijevanje i njegove rezultate.

Radićevo južnoslavenstvo sadržava jednu bitnu osobitost. Dok drugi pobornici ideje o kulturnoj, gospodarskoj i političkoj suradnji južnih Slavena njeguju ideju o političkom ujedinjenju, Radić tu ideju ne prihvaća, jer sagledava potenci-

⁵¹¹ D. Jelčić, »Naš suvremenik Stjepan Radić«, *Forum* 62/9-10 (Zagreb, 1991.) str. 345. Boban, »Nova Evropa«, str. 123.

Boban, »Stjepan Radić«, str. 121. M. Gross, »Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije«, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od XVI. do XX. stoljeća*, M. Gross ur. (Zagreb, 1981.) str. 300.

jalnu opasnost od razvodnjavanja nacionalne individualnosti i državnosti pojedinih južnoslavenskih naroda.⁵² Zato on čvrsto brani načelo očuvanja nacionalnog identiteta i individualnosti kako u Hrvata, tako i u ostalih južnoslavenskih naroda. Stoga se on divi naporima Bugara za očuvanjem nacionalne samobitnosti, koji, odbacujući svoju ropsku sudbinu, pronalaze snagu da se uzdigne i krene u novi život: »sav (je) bugarski narod u neku ruku kroz pet vijekova bio zasut poput starih rimskih gradova Pompeja i Herkulana, te je pod zgusnutom lavom turskih nasilja i pod debelo naslaganim pepelom grčkoga pristiska sačuvao sav svoj narodni život i sve svoje osebine«.⁵³

Iz knjige se vidi Radićevo osobito shvaćanje južnoslavenstva, koje se sastoji u idealu o pravu svakog naroda na nacionalno samoodređenje. Za Radića ne postoji način za postizanjem zajedničkog djelovanja južnih Slavena bez sudjelovanja Bugara sa svojom unutarnjom snagom u tom pothvatu. U biti, on polaže mnogo na Bugarsku u slučaju stvaranja zajedničke južnoslavenske države.⁵⁴ Makar nije veliki pobornik te ideje, Stjepan Radić ipak upućuje na dva važna uvjeta za postizanje cilja. Prvo, konfederalni ili federalni ustroj takve zajedničke države uz potpuno poštovanje ravnopravnosti i nacionalne individualnosti svakoga južnoslavenskog naroda; i drugo, obvezno sudjelovanje Bugarske u toj zajedničkoj državi. Iz knjige *Obnovljena Bugarska* vidi se koliko visoko Radić ocjenjuje tolerantnost, miroljubivost, razboritost i umjerenost Bugara, te je zbog toga njihovo sudjelovanje u zajedničkoj državi, prema Radiću, залог ravnoteže i jamstvo protiv eventualne težnje Srbije za uspostavom hegemonije u njoj - težnje za koju je Radić dalekovidno uvijek sumnjičio Srbiju. On apelira na razumijevanje sa Srbima i Srbijom, protivnik je antisrpskim raspoloženjima, ali intuitivno ne vjeruje u dobronamjernost srpske politike i pruža jak otpor ideji o »Velikoj Srbiji«.⁵⁵ Kao dokaz toj tvrdnji, u knjizi *Obnovljena Bugarska* on ističe međusaveznički rat s dubokim žaljenjem, jer je taj rat nanio velik udarac balkanskom razumijevanju. On pozdravlja »unutrašnju vrijednost i snagu (...) sa svih strana pritisnute, ali nesavladive Bugarske«.⁵⁶

Unatoč svojim osobitim stavovima o južnoslavenstvu koji se očituju u knjizi *Obnovljena Bugarska* i unatoč tome stoje razočaran nastalom situacijom tijekom međusavezničkog rata, kada je propala njegova ideja o zajedničkom djelovanju, Radić ostaje vjeran svom idealu o zbližavanju među južnim Slavenima. Iz redaka knjige neprekidno struji njegova iskrena težnja za mirnim razumijevanjem, prema poštenoj i ravnopravnoj suradnji među južnoslavenskim narodima, za duhovnim i ekonomskim uzdizanjem, kao bi učvrstili svoju prisutnost i povijesnu ulogu u Europi.

⁵² Jelčić, n. dj., str. 347.

⁵³ Radić, n. dj., str. 78.

⁵⁴ Isto, str. 6, 7.

⁵⁵ Boban, »Nova Evropa«, str. 142. Jelčić, n. dj., str. 345, 353.

⁵⁶ Radić, n. dj., str. 7.

I u ovoj knjizi Radić brani svoje viđenje osobitosti razvojnog puta slavenskih naroda i njihova visokog intelektualnog potencijala, a iz razloga što je i sam pod utjecajem ruskih slavenofila i narodnjaka.⁵⁷ Povijesni put Bugara, prema njegovu viđenju, potvrđuje takvo njegovo mišljenje. Uvjerljiv dokaz svojoj tezi o intelektualnom potencijalu slavenstva Radić nalazi u kulturnim dostignućima Bugara u srednjevjekovlju, u svenarodnim naporima za očuvanjem duhovnosti u mračnim stoljećima turskog ropstva i u uspjesima bugarske prosvjete i kulture poslije oslobođenja. Istini za volju, njegova tvrdnja kako postignuti uspjesi Bugara ne bi bili mogući da oni nisu Slaveni (ili da se nisu stopili u slavenskoj masi),⁵⁸ tendenciozna je i pretjerana, pogotovo kada se uzmu u obzir postignuća duhovne i materijalne kulture Prabugara.⁵⁹ Takva Radićeva tvrdnja potvrđuje prisutnost nekih idealističkih tendencija u njegovoj ideologiji. Unatoč tome, Radić Bugarima ipak priznaje sve duhovne vrednote i iskreno odobrava njihovo intelektualno približavanje Europi. Iskreno je i potkrijepljeno sveobuhvatnim statističkim podacima njegovo divljenje napretku bugarske prosvjete i kulture nakon oslobođenja zemlje - to je napredak koji on daje za primjer Hrvatima.

Radić u svojoj knjizi *Obnovljena Bugarska* brani od Račkog, Masarvka i Karvelova naslijeđene ocjene o visokoj vrijednosti »narodne znanosti«. ⁶⁰ Kroz cijelu knjigu naglašava se njegov stav kako su duhovni napor za prosvjetu i kulturu i razumno stremljenje europskim duhovnim vrijednostima najbolji put za nacionalno očuvanje i važan korak prema stvaranju samostalne i demokratske države. Taj je napor u povijesnom putu Bugara bio presudan za očuvanje i opstanak njihove nacije, stoga je prikladna potkrepa autorova stava. Ipak, povijesni put bugarskog naroda nije tako jednostran. U njemu, uz bitku za nacionalni opstanak pomoću prosvjete (što također nije jednosmjerno pitanje), postoji mnoštvo pobuna i ustanaka protiv tuđinca porobitelja, a u svojoj borbi za oslobođenje Bugari su pokazali snažnu revolucionarnu nacionalno-olsobodilačku ideologiju i djelovanje.

Stjepan Radić je veliki protivnik nasilja. U njegovoj ideologiji dominira načelo miroljublja.⁶¹ Pobornik Masarikove koncepcije političkog realizma i evulucijskog razvoja društva, Radić ne odobrava revoluciju kao sredstvo borbe jer, po njemu, takav način ne daje željeni rezultat, već nasilje izaziva nasilje. Stoga Radić odvraća pogled od revolucionarne prošlosti bugarskog naroda, od njihovih bunтова i ustanaka protiv osmanskih porobitelja. Zato stalno naglašava strpljivost i miroljublje Bugara i, ponesen time, ponegdje ih prikazuje jednostrano - kao pretjerano dobre poslušne i suzdržane, te pretjerano miroljubive. Zbog takva viđenja u Radićevoj je knjizi Karavelov samo književnik, a Rakovski je narodni apostol, a nikako ideolog i strateg masovnog oružanog otpora. Stoga u *Obnovljenoj Bugarskoj* nećemo sresti svijetle likove Levskog, Boteva i drugih bugarskih nacionalnih

Boban, »Nova Evropa«, str. 142,143.

Radić, n. dj, str. 9.

Gross, n. dj., str. 301.

Boban, »Stjepan Radić«, str. 160.

Jelčić, n. dj., str. 366.

revolucionara. Mreža komiteta revolucije, čije je djelo i Travanjski ustanak, kao da i ne postoji, a sam je ustanak prikazan kao akcija uzrokovana provokacijama turskih vlasti u borbi za većim teritorijem. Na tu ocjenu Travanjskog ustanka utjecala su djela Balabanova i Cankova. Smatram da nije slučajno to što Radić svoje viđenje ustanka prikazuje tolikim primjerima o užasima tijekom krvavog gušenja pobune. Time autor ne želi samo pobuditi sućut u Hrvata prema patnjama bugarskog naroda i dokazati kako sloboda traži i žrtve, nego hoće iskazati kako nasilje rađa nasilje. Braneći taj svoj stav, Radić hoće uputiti na najbolji put i taktiku pomoću koje mali porobljeni narodi mogu doći do svoje slobode. To je, po njemu, žrtvovanje samoga sebe, razumno djelovanje koje bi moglo pobuditi sućut Europe, što će rezultirati njezinom reakcijom.

Tako dolazimo i do drugog osnovnog idejnog Radićeva stajališta koje je prihvatio Eugena Kvaternika, o potrebitosti vanjske pomoći pri rješavanju nacionalnog pitanja malih porobljenih naroda.⁶² Stradanje i nacionalne težnje malih porobljenih naroda moraju zabrinuti europsku zajednicu, jer se oni ne mogu obraniti i osloboditi sami. Zato je svaki narod (a takvi su Bugari i Hrvati) dužan učiniti razumni i dostojni napor te zatražiti zaštitu, potporu i pomoć velikih europskih država za svoje oslobađanje.

Već smo vidjeli da je Stjepan Radić u svojoj političkoj praksi pravio takve pokušaje, ali je mnogo puta ostao razočaran ravnodušnošću Europe prema hrvatskoj nacionalnoj golgoti. Zato Radić daje visoku ocjenu »neumornim, promišljenim i trijeznim radom« Bugara u tom smjeru.⁶³ Autor je zadivljen smjelošću, diplomatskom taktu i umješnosti Balabanova i Cankova, koji u ime slobode naroda kreću put Europe i uspijevaju pridobiti njezinu potporu i sućut. Ističući kako su Bugari u tom pogledu sretniji od Hrvata, Radić ne zaboravlja kazati kako su oni tu potporu Europe zaslužili. Izvojevali su je krvlju u Travanjskom ustanku, a i uz pomoć onih svojih predstavnika koji nisu žalili sebe da u rodoljubnom naporu pridobiju europsku potporu. Diveći se malom bugarskom narodu jer je za slobodu, nezavisnost i priznanje prosvijećene Europe spreman na svaku žrtvu, Radić ističe korisnost tih napora i pita se je li i Hrvati kadri za takvo što. No, u knjizi *Obnovljena Bugarska*, prisutna je i proturječnost prema ulozi Rusije u sudbini malih slavenskih naroda. Nadahnuti slavenofil, Radić pokazuje sentimentalnu povezanost s ruskim narodom i njegovom kulturom. Stoga je očigledna tendencija ka preuveličavanju privrženosti Bugara prema Rusima i ruskom caru, a isto tako i utjecaja ruske kulture na bugarski narod.⁶⁴ Prema autorovu mišljenju, Rusija kao velika sila dužna je braniti male slavenske narode. To svoje viđenje on opravdava sudjelovanjem ruskog naroda u oslobađanju Bugara. Nadahnuto opisujući udjel ruskog naroda i cara u sudbonosnim događajima za bugarski narod, Radić visoko ocjenjuje pomoć Rusije. Slavenofil u biti, on iskreno vjeruje kako je ta pomoć rezultatom brige Rusa za porobljene kršćane i Slavene. Zato zanemaruje činjenicu da je Rusija ušla u rat za oslobađanje Bugara zbog svojih političkih

⁶² Isto, str. 353. Boban, »Stjepan Radić«, str. 170.

⁶³ Radić, n. dj., str. 205.

⁶⁴ Isto, str. 201.

i ekonomskih interesa. Radić griješi kada prikazuje tu pomoć kao potpuno nekoristoljubivu.

U drugom dijelu knjige *Obnovljena Bugarska* autor jasno pokazuje svoju rezervu prema vanjskoj politici Rusije optužujući je što se ne zanima za sudbinu malih slavenskih naroda.⁶⁵ Uzrok tome je Radićevo razočaranje, što se Rusija ne odaziva vapaju Hrvata, koji traže pomoć u borbi za nezavisnost, i što se Rusija priklanja politici Austro-Ugarske, Italije i Srbije, a na štetu hrvatskih interesa. Duboko razočaran time, Radić pokušava odgovoriti na pitanje, koje ga zaokuplja u cijelosti - zašto Rusija pomaže Bugarima, a ne pomaže Hrvatima. I opet na površinu izbija slavenofilska pristranost autora, i on opet brani autoritet Rusije. Radić odgovara na svoja pitanja ispravno, ali jednostavno, ne objasnivši da se Rusija ne želi konfrontirati s Austro-Ugarskom zbog svojih interesa. Radić pokušava poučiti Hrvate slijedećim zaključkom: bugarski je narod zaslužio pomoć Rusije, jer »muževni prosvjed bugarskog puka bio je ona poluga, koja je na koncu pokrenula veliku Rusiju u rat za oslobođenje, jer je Rusija (...) vidjela, da Bugari nijesu samo nesretnici i patnici, nego i pravi ljudi i junaci, koji slobodu potpuno zaslužuju i koji će se slobodom potpuno znati okoristiti.«⁶⁶

Pa ipak, Radićevo nezadovoljstvo zbog ponašanja Rusije prema Hrvatima postupno i nezadrživo neprekidno raste. Istodobno s drugim pobudama, ono ga potiče da prihvati ideje austroslavizma te povjeruje kako će nova vlast u Rusiji, uspostavljena 1917. godine, a koju on simpatizira promijeniti rusko gledište prema hrvatskom nacionalnom pitanju.⁶⁷

U knjizi *Obnovljena Bugarska* susrećemo socijalna stajališta koja proizlaze iz njegova stava uvjerenog ideologa, organizatora i lidera Hrvatske seljačke stranke. Nećemo razmatrati cjelokupnu Radićevu ideologiju i program stranke, niti utjecaj Smičiklase i Starčevića.⁶⁸ Radićeva glavna teza je da je seljaštvo glavni državotvorni element društva, jer kao nositelj nacionalne, južnoslavenske i slavenske svijesti, seljaštvo ima bitnu povijesnu ulogu jer je najborbeniji dio svog naroda i najspremniji je žrtvovati se za slobodu i narodne interese. Autor potkrepljuje svoju tezu navodom da je seljaštvo onaj čvrsti temelj bugarskog preporoda i glavna pokretačka snaga Travanjskog ustanka, tako da je »Bugare (...) dakle spasio njihov puk.«⁶⁹ I makar takvo autorovo mišljenje može biti djelomično opravdano, on ipak previda odlučujuću ulogu inteligencije, koja je utemeljitelj nacionalno-oslobodilačke ideologije i djelovanja.⁷⁰

Isto, str. 160-165.

Isto, str. 181.

Boban, »Stjepan Radić«, str. 174. Gross, n. dj, str. 301.

Boban, »Stjepan Radić«, str. 169,170.

Radić, n. dj, str. 170.

Isto, str. 19.

U knjizi primjećujemo karakteristično Radićevo idealiziranje ruralnog patriarhalnog načina života,⁷¹ a i njegovo mišljenje kako seoska zajednica može biti bitni element društvene strukture u demokratskoj državi iz njegove mašte. U takvoj bi državi seljaštvo imalo vodeću i odlučujuću ulogu, ali ne bi provodilo diktaturu nad drugim društvenim slojevima.⁷²

Knjiga pokazuje i drugo Radićevo raspoloženje - njegovu simpatiju prema vlasti uspostavljenoj u Rusiji 1917. god. -vlast radnika i seljaka.⁷³ No njegove simpatije nisu dugog vijeka. Nova vlast obećava seljacima podjelu zemlje, a svim narodima pravo na samoodređenje. U očekivanju da će ta nova vlast podržavati Hrvate u njihovoj borbi za samostalnost, on doživljava isto takvo razočarenje i njegove se nade gase. On ne odobrava uspostavu diktature proletarijata, jer je i sam protiv bilo kakve diktature. Ne odobrava njene revolucionarne metode upravljanja, njen odnos prema seljacima i njen pogrešan stav prema nacionalnom pitanju.⁷⁴ Radićevo nezadovoljstvo raste sve više kako vrijeme prolazi, a s tim i razočaranje zbog dvolične politike Sovjetske Rusije prema hrvatskom nacionalnom pitanju. Dokazani slavenofil, Radić je pri kraju svog života prozreo stvarnost i u jednom trenutku izjavljuje Mačeku kako »komunisti ne traže saveznike, već sluge«.⁷⁵

Takav iskreni zaključak još jednom naglašava neprolaznu vrijednost Radićeve ideologije. To je dokaz, koliko je njegova ideologija aktualna i danas, u naše vrijeme s današnjim problemima. U Radićevoj ideologiji i političkoj praksi nalazimo kompromise i greške, ali njegovo neugasivo stremljenje ka realizaciji hrvatskog nacionalnog prava i danas, a naročito danas, živi u borbi hrvatskog naroda za nezavisnost, u njegovim naporima za stvaranje vlastite slobodne i demokratske države. Danas je potrebito više nego ikad poslušati poziv Radića za mirnim međusobnim razumijevanjem među slavenskim narodima, na demokratizaciju političkog života i poštivanje ljudskih prava. Radićev napor da potakne južne Slavene ka zbližavanju s naprednom i prosvećenom Europom kako bi dobili njenu podršku na svom putu prema slobodnom i demokratskom životu, bit je našeg vremena.

Knjiga *Obnovljena Bugarska* odražava cjelokupnu ideologiju Radića, koja je najkompleksnija politička doktrina poznata Hrvatima, sa snažnim odjekom i danas.⁷⁶ Zajedno sa svojom spoznajom vrijednošću Radićeva ideologija daje veliki doprinos sa hvale vrijednim pokušajem za zbližavanje hrvatskog i bugarskog naroda.⁷⁷ U ovoj se knjizi Radić pokazuje u cijeloj svojoj veličini, sa svojom ideolo-

⁷¹ Isto, str. 77, 78.

⁷² Boban, »Nova Evropa«, str. 146.

⁷³ Radić, n. dj., str. 99.

⁷⁴ Boban, »Stjepan Radić«, str. 179-181.

⁷⁵ Jelčić, n. dj., str. 357.

⁷⁶ Isto, str. 366.

⁷⁷ Gr. *РъММ, В-в3погетиа В'јиџапуи (1878-1914)*, prijevod s hrvatskog, uvod i komentar R. Bo'ilove (Sofija, 1993).

gijom tako aktualnom u današnje vrijeme i sa vlastitim viđenjem bugarske povijesti i socijalne psihologije bugarskog naroda. I makar u ovom napisu postoje neki propusti i ideološka nesnalazenja, on i danas ostavlja dojam sa svojom sveobuhvatnošću i točnim procjenama, dubokom simpatijom za Bugare i s pokušajem da potakne Hrvate prema zbližavanju i suradnju s nama, Bugarima.

Z U S A M M E N F A S S U N G

STJEPAN RADIĆ'S BUCH ÜBER DIE BULGAREN

Obnovljena Bugarska (Das erneuerte Bulgarien), ein Buch des ersten kroatischen diplomierten Politologen Stjepan Radić, war den Bulgaren bisher unbekannt. Der Stil des Buches steht unter dem Einfluß der europäischen geistigen Strömungen und der Schriebweise der damaligen Zeit. Der wissenschaftliche Zugang erhält durch die häufige Verwendung langer Zitate aus ausländischen Werken ein popularistischeres Vorzeichen.

Radić übernimmt die Sympathien für die Bulgaren von Strossmayer und Rački. Seine politische Motivation war sein Interesse für die bulgarische Geschichte, und er zeigt das Verständnis, daß die Kroaten den nationalen Bestrebungen der Bulgaren gegenüber zeigen. Vorbild und wichtigste Quellen seines Werks bezieht Radić aus der Ideologie von Stambolijski (dem sein besonderes Augenmerk und seine Aufmerksamkeit auf seiner Reise gilt, die er 1911 durch Bulgarien macht), aus dem Buch *Čpanunu om uauieino nu-iuniimecKO Bb3paxgaHe* (Seiten aus unserer politischen Erneuerung ; 1904), sowie aus der Broschüre Balabanovs und Cankovs *Bi<jeapuH* (Bulgarien) aus dem Jahre 1878. Neben den genannten Autoren werden auch noch Bobčev, Šišmanov und andere erwähnt.

Radić schreibt sein Buch nach dem Ende der Balkankriege (es wurde 1913 verfaßt und ging 1917 in Druck). Die Schaffung eines Balkanbundes und dessen Erfolge im Laufe des Balkankrieges bedeuten für die kroatische Öffentlichkeit und Radić selbst ein bedeutendes Ereignis, und Radić bezeichnet dies als Beginn einer südslawischen Gemeinschaft gegen das osmanische und habsburgische Imperium. Die Begeisterung wird alsbald durch den Ausbruch eines Krieges unter den einstigen Verbündeten gedämpft, in dem er Serbien wegen dessen »verrückter und verderbter Politik« angreift. Gerade diese politische Situation veranlaßte Radić dazu, ein Buch über die Bulgaren zu schreiben, denn deren beispielhafter Patriotismus, Duldungsbereitschaft und Offenheit den Ideen der Freiheit und Demokratie gegenüber sollten den Kroaten ein Vorbild sein. Im Unterschied zu früheren Versuchen von Darstellungen der Bulgaren und der bulgarischen Geschichte (Kukuljević-Sakcinski, Kvaternik, Rački) ist Radić in seinem Werk bemüht, ein soziopsychologisches Bild der Bulgaren abzurunden, wovon auch das Konzept des Buches zeugt. Es beginnt mit Betrachtungen über die Abstammung und Herkunft der Bulgaren, setzt mit der weiteren Geschichte und Entwicklung fort bis zur Unterwerfung durch die Türken, und besondere Aufmerksamkeit gilt dem Zeitabschnitt unter der türkischen Herrschaft, sowie dem Befreiungskampf.

Radić selbst wollte auch ein weiteres Werk, einen zweiten Teil, schreiben, der auch den Zeitraum 1878 bis 1913 erfassen sollte, aber die politischen Ereignisse in den folgenden Jahren hielten ihn von der Arbeit ab. Im Brennpunkt von Radićs Analyse steht die soziopsychologische Betrachtung des bulgarischen Volkes, die von der Ideologie vom

besonderen Weg des Slawentums und seiner intellektuellen Kraft beeinflusst wird. Diese Kraft strömt aus der geistige Macht der kulturellen Tradition, und eine dauernde Orientierung sehen wir im bulgarischen Ausspruch: Möglichst weit von Asien und möglichst nah heran an Europa!» Radić lobt den Weg der nationalen Befreiung, der mit Aufklärung und geistiger Freiheit beginnt, und so bringt er neben zahlreichen statistischen Angaben und Kommentaren auch eine Erläuterung des gesamten Schulsystems, und er ist begeistert von seiner demokratischen Ordnung und Organisation. Radić lobt auch die wesentliche Rolle der weiblichen Intelligenz, die der Förderung des Volkes dient. Der praktische Geist der Bulgaren, die ethnische und Glaubentoleranz, die Offenheit Europa gegenüberstehen im Dienste der Bestrebungen zur Schaffung einer demokratischen Gesellschaft.

Bei einer weiteren Analyse drängt sich eine grundlegende Frage auf, die versucht, Radićs selektiven Zugang zur bulgarischen Geschichte zu erläutern. Denn warum liegt der Hauptakzent auf der Frage der Entwicklung des Bildungswesens und dem Bestreben nach geistigem Bestand, fortgelassen aber wurden die zahlreichen bulgarischen Aufstände aus der Zeit der türkischen Herrschaft, eine ganze Reihe von »Völkshelden und Revolutionären«, sowie die Rolle der ganzen bulgarischen Intelligenz. Radić richtete nämlich, um seine ideologischen Standpunkte von der ganzheitlichen Entwicklung zu rechtfertigen, seine Aufmerksamkeit nur auf Ereignisse, Personen und Epochen, die eben diese unterstützen. Das wichtigste Motiv seiner Stützung auf die bereits erwähnten bulgarischen Autoren ist deren Orientierung auf eine friedliche Lösung der bulgarischen nationalen Frage. Indem er diese Standpunkte analysiert und verteidigt, gelangt er zu den Hauptthesen seines Buches, von denen die wichtigste die von dem Recht auf Selbstbestimmung ist, dann zur Idee von der Notwendigkeit eines gemeinsamen südslawischen Wirkens und des wechselseitigen Verstehens. Das Ziel des Buches ist eine Annäherung zwischen Kroaten und Bulgaren, aber er ist keineswegs der Idee der politischen Vereinigung geneigt, er hält sich vielmehr an das Prinzip der Erhaltung der nationalen Identität sowohl der Kroaten, als auch der übrigen südslawischen Völker. Auf diesem Prinzip baut er auch seine Idee von der Schaffung eines gemeinsamen südslawischen Staates unter zwei Bedingungen auf. Die erste ist eine konföderative oder föderative Ordnung unter Wahrung der Gleichberechtigung und nationalen Individualität jedes südslawischen Volkes, und die zweite ist die obligatorische Beteiligung Bulgariens an diesem gemeinsamen Staat - und zwar wegen des Gleichgewichts gegen eventuelle Bestrebungen Serbiens, innerhalb dieses Staates eine Hegemonie zu erlangen.

Als Gegner von Gewalt soll seine Idee die Völker auffriedlichem Wege in die Freiheit führen, wobei Opfer und Entsayungen verlangt werden, aber auch ein vernünftiges Vorgehen, das das Mitgefühl Europas wecken und dieses zu einer Reaktion veranlassen sollte. Die Idee der Hilfe von außen bei der Lösung vitaler nationaler Fragen hat Radić von Kvaternik übernommen, und in diesem Fall sollte diese Helferrolle Rußland - dem großen slawischen Land - zukommen, dessen Pflicht es sei, die kleinen slawischen Völker zu verteidigen. Dies rechtfertigt er mit der Beteiligung des russischen Volkes bei der Befreiung der Bulgaren, aber er vernachlässigt die wirklichen politischen und wirtschaftlichen Interessen der Russen, wegen derer die tatsächlich in den Krieg eingetreten waren. Wir treffen auf noch eine idealisierende These Radićs, nämlich die von der Bauernschaft als dem wichtigsten staatstragenden Element der Gesellschaft. Es hat in der Rolle des Trägers des nationalen südslawischen und slawischen Bewußtseins eine wesentliche historische Rolle als kämpferischster Teil des Volkes, der die stärkste Opferbereitschaft zeigt bei der Verwirklichung der Interessen des Volkes und der Freiheit. In Radićs Ideologie und politischer Praxis treffen wir Kompromisse und Fehler an, aber wichtig ist es, auch heute seinem Ruf nach friedlicher wechselseitiger Verständigung unter den slawischen Völkern, nach Demokratisierung des täglichen Lebens und Achtung der Menschenrechte zu folgen. Neben all dem bisher erwähnten ist es wichtig zu betonen, daß Radićs Werk durch sein bre-

besonderen Weg des Slawentums und seiner intellektuellen Kraft beeinflusst wird. Diese Kraft strömt aus der geistige Macht der kulturellen Tradition, und eine dauernde Orientierung sehen wir im bulgarischen Ausspruch: Möglichst weit von Asien und möglichst nah heran an Europa!» Radic lobt den Weg der nationalen Befreiung, der mit Aufklärung und geistiger Freiheit beginnt, und so bringt er neben zahlreichen statistischen Angaben und Kommentaren auch eine Erläuterung des gesamten Schulsystems, und er ist begeistert von seiner demokratischen Ordnung und Organisation. Radic lobt auch die wesentliche Rolle der weiblichen Intelligenz, die der Förderung des Volkes dient. Der praktische Geist der Bulgaren, die ethnische und Glaubenstoleranz, die Offenheit Europa gegenüberstehen im Dienste der Bestrebungen zur Schaffung einer demokratischen Gesellschaft.

Bei einer weiteren Analyse drängt sich eine grundlegende Frage auf, die versucht, Radics selektiven Zugang zur bulgarischen Geschichte zu erläutern. Denn warum liegt der Hauptakzent auf der Frage der Entwicklung des Bildungswesens und dem Bestreben nach geistigem Bestand, fortgelassen aber wurden die zahlreichen bulgarischen Aufstände aus der Zeit der türkischen Herrschaft, eine ganze Reihe von »Völkshelden und Revolutionären«, sowie die Rolle der ganzen bulgarischen Intelligenz. Radic richtete nämlich, um seine ideologischen Standpunkte von der ganzheitlichen Entwicklung zu rechtfertigen, seine Aufmerksamkeit nur auf Ereignisse, Personen und Epochen, die eben diese unterstützen. Das wichtigste Motiv seiner Stützung auf die bereits erwähnten bulgarischen Autoren ist deren Orientierung auf eine friedliche Lösung der bulgarischen nationalen Frage. Indem er diese Standpunkte analysiert und verteidigt, gelangt er zu den Hauptthesen seines Buches, von denen die wichtigste die von dem Recht auf Selbstbestimmung ist, dann zur Idee von der Notwendigkeit eines gemeinsamen südslawischen Wirkens und des wechselseitigen Verstehens. Das Ziel des Buches ist eine Annäherung zwischen Kroaten und Bulgaren, aber er ist keineswegs der Idee der politischen Vereinigung geneigt, er hält sich vielmehr an das Prinzip der Erhaltung der nationalen Identität sowohl der Kroaten, als auch der übrigen südslawischen Völker. Auf diesem Prinzip baut er auch seine Idee von der Schaffung eines gemeinsamen südslawischen Staates unter zwei Bedingungen auf. Die erste ist eine konföderative oder föderative Ordnung unter Wahrung der Gleichberechtigung und nationalen Individualität jedes südslawischen Volkes, und die zweite ist die obligatorische Beteiligung Bulgariens an diesem gemeinsamen Staat - und zwar wegen des Gleichgewichts gegen eventuelle Bestrebungen Serbiens, innerhalb dieses Staates eine Hegemonie zu erlangen.

Als Gegner von Gewalt soll seine Idee die Völker auf friedlichem Wege in die Freiheit führen, wobei Opfer und Entsaungen verlangt werden, aber auch ein vernünftiges Vorgehen, das das Mitgefühl Europas wecken und dieses zu einer Reaktion veranlassen sollte. Die Idee der Hilfe von außen bei der Lösung vitaler nationaler Fragen hat Radic von Kvaternik übernommen, und in diesem Fall sollte diese Helferrolle Rußland - dem großen slawischen Land - zukommen, dessen Pflicht es sei, die kleinen slawischen Völker zu verteidigen. Dies rechtfertigt er mit der Beteiligung des russischen Volkes bei der Befreiung der Bulgaren, aber er vernachlässigt die wirklichen politischen und wirtschaftlichen Interessen der Russen, wegen derer die tatsächlich in den Krieg eingetreten waren. Wir treffen auf noch eine idealisierende These Radics, nämlich die von der Bauernschaft als dem wichtigsten staatstragenden Element der Gesellschaft. Es hat in der Rolle des Trägers des nationalen südslawischen und slawischen Bewußtseins eine wesentliche historische Rolle als kämpferischster Teil des Volkes, der die stärkste Opferbereitschaft zeigt bei der Verwirklichung der Interessen des Volkes und der Freiheit. In Radics Ideologie und politischer Praxis treffen wir Kompromisse und Fehler an, aber wichtig ist es, auch heute seinem Ruf nach friedlicher wechselseitiger Verständigung unter den slawischen Völkern, nach Demokratisierung des täglichen Lebens und Achtung der Menschenrechte zu folgen. Neben all dem bisher erwähnten ist es wichtig zu betonen, daß Radics Werk durch sein bre-

ites Erfassen der Probleme, durch scharfsichtige Beurteilungen und die tiefe Sympathie für das bulgarische Volk, sowie die Anregung für die Kroaten zu einer Annäherung und zur Zusammenarbeit besticht.

S U M M A R Y

STJEPAN RADIĆ'Z BOOK ON BULGARIANS

Obnovljena Bugarska (Restored Bulgaria), the book of the first Croatian graduated political scientist, Stjepan Radić, has remained unknown to the Bulgarians up to the present day. His writing style was under the influence of European spiritual movements and ways of writing at the time the book was created. His scientific approach got a popularizing sign from the frequent use of long quotations of foreign authors.

Radić inherited sympathies for Bulgarians from Strossmayer and Rački. His political incentives rose the interest in Bulgarian history, which abounds in Croats' understanding of Bulgarian national aspirations. Models and basic sources for his work Radić drew from ideology of Stambolijski's (to whom he paid attention during his travel around Bulgaria in 1911) book *Съпъуи(U om uauienio nojiuniunecico 8b3paxgaue* (Pages from our political restoration; 1904) and brochures of Balaban and Cakov *E^Jt^ap UH* (Bulgaria; 1878). Besides these authors, Bobčev, Sišmanov and some others were also mentioned.

Radić wrote his book after the Balkan wars (it was written in 1913, published in 1917). Creation of Balkan alliance and its successes during the Balkan war Radić shared with the Croatian public, taking it as the beginning of South Slav union against the Ottoman and Habsburg empires. First enthusiasm was soon calmed down when the war between the allies broke out, in which he accused Serbia for its »irrational and evil politics«. Such political situation made Radić write a book about Bulgarians, whose example of patriotism, suffering and striving for freedom and democracy should have been followed by Croats. Unlike previous attempts to present Bulgarians and Bulgarian history (Kukuljević-Sakcinski, Kvaternik, Rački), Radić tried to give a complete socio-psychological picture of Bulgarians, as the concept of the book itself proves. The book begins with discussion about the origin of Bulgarians, then follow their history and development until they were conquered by the Turks, with a special emphasis on the period under the Turkish rule and their struggle for freedom.

Radić himself wanted to write the second part of the book, which would comprise the period between 1878 and 1913, but political events in the following years prevented him from doing it. In the focus of Radić's analysis was socio-psychological profile of Bulgarian people based on his idea about the special path of Slavism and their intellectual strength. This strength originated from spiritual power of cultural tradition and permanent orientation we can find in a specific Bulgarian proverb: »The farthest from Asia, the closest to Europe!« Radić praised the war of national liberation which started with education and freedom of mind, so, besides many statistical data and comments, he illuminated the question of the whole schooling system; he was enthusiastic over its democracy and organization. Radić was also thrilled by the moving role of female intelligentsia which stood behind and supported the national progress. Bulgarians' practicality and realism, their religious and ethnical tolerance and the mentioned orientation to Europe helped them in realizing their strivings for establishment of a democratic society.

In further analysis the fundamental question imposes itself which tries to explain Radic's selective approach to Bulgarian history: why did he emphasize the development of education and striving for spiritual existence, while abandoning numerous Bulgarian uprisings during the Turkish domination, a whole series of »national heroes - revolutionarists«, and the role of the whole Bulgarian intelligentsia? That is, Radic, in order to satisfy his ideological view on the whole social development, paid attention only to the events, persons and periods which supported his opinion. The main motivation of Radic's relying on the already mentioned Bulgarian authors was their commitment to a peaceful solution of Bulgarian national question. Analyzing and defending those opinions he came to the main theses in his book, the most important of which was the thesis about the people's right to self-determination, then realization of the idea of the necessary common South Slav action and mutual understanding. The aim of the book was to get Croats and Bulgarians come closer, but he did not accept the idea of political union, sticking to the principle of preserving national identity and individuality both of Croats and other South Slav peoples. On this principle he developed his idea of forming a conjoint South Slav state, along with realization of two conditions. The first condition was confederal or federal system which would respect equality and national individuality of every South Slav nation, and the second was obligatory participation of Bulgaria in that common state for the sake of balance against possible Serbia's wish to establish hegemony in it.

As he was against any violence, his idea led the peoples to freedom in a peaceful way, with sacrifices and self-sacrifices, through reasonable activity which might provoke compassion in Europe and stimulate it to react. The idea of foreign help in solving the vital national questions Radic took over from Kvaternik, and in this case he assigned that role to Russia - that large Slav country which had to defend small Slav nations. He justified it by participation of Russian people in liberating Bulgarians, but he neglected the actual political and economic interests of Russians, because of which they in fact entered that war. Another idealized Radic's thesis was one about peasantry as the main constituent element of society. As the holders of national South Slav and Slav consciousness peasants had the essential historical role as the most radical element and most ready for sacrifices for the sake of national interests and freedom. In Radic's ideology and political practise we meet compromises and mistakes, but it is still important to listen to his call for peaceful mutual understanding among Slav peoples, for democratization of everyday life and respecting human rights. Besides all which has been mentioned, it is important to emphasize that Radic's work attracts by its comprehensiveness, intelligent assessments and deep sympathy for Bulgarian people and an attempt to stimulate Croats for closeness and cooperation with them.